

Freudyen ve Jungiyen Yaklaşımlarla Anne Olgusu

Ayşe Arzu KORUCU^(*)

Öz: İnsanlığın başlangıcından bu yana, ataerkil toplum düzeninin etkisiyle kadının geçirdiği değişim süreçleri, çağlar boyunca ona birçok olumsuz özellik atfederken, değişmeyen tek ve en kutsal özelliği annelik olmuştur. Anneliğin kutsiyeti ve saflığı, hemen her dönemde kadına ayrıcalıklı ve saygın bir konum bahsetmiştir. Anne olgusunun insan hayatında ve ruhsal alanda yarattığı etkileri, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Sigmund Freud'un kuruculuğunu yaptığı psikanaliz, yirminci yüzyıl başlarında ise Carl Gustav Jung'un temelini attığı analitik psikoloji derinlemesine inceler ve birbirinden farklı kuram ve bulgular ortaya koyar. Freud'un, ortaya koyduğu Oedipus ve iğdiş kompleksi kuramlarıyla anneliğe yaklaşımı o dönemde dünya çapında sansasyonel etkiler yaratır. Freud sonrası psikanalist olan Jacques Lacan ise, insanlaştırmacı kastrasyon (iğdiş) kuramıyla bu yaklaşımı biraz daha kabul edilebilir bir şekle sokar. Öte yandan Erich Fromm, diğer bir psikanalist, Freud'un Oedipus kompleksi kuramını, erkekteki doğurganlık kıskançlığına dair kuramıyla çürütmeye çalışır. Jung'un yaklaşımı, hepsinden farklı bir şekilde, annenin ruhsal alanda hâkim olan gizil güçleriyle ilgilidir; anne arketipinin ve anne kompleksinin insan psikolojisini ve hayatını başından sonuna nasıl derinden etkilediğini ve değiştirdiğini inceler. Çalışmamızın en önemli bulgusu ise hemen hepsinin tek bir ortak noktada buluştuğudur: annelle kurulan sağlıklı ya da sağlıklı bir etkileşim, insanın yaşamındaki kritik süreçlerin, kişilikteki güçlü ya da zayıf yönlerin ve daha da önemlisi ruhsal alanda silinmez izler bırakan deneyimlerin temelini hazırlar.

Anahtar Kelimeler: Annelik, Sigmund Freud, Carl G. Jung, Jacques Lacan, Erich Fromm

The Phenomenon of Motherhood With Freudian and Jungian Approaches

Abstract: From the beginning of the history of humanity, the changing process woman has undergone with the effect of patriarchal societies attributed many negative, even pejorative, traits to her throughout the ages, while her unique constant and most sacred attribute has been motherhood. A respectable and privileged position has almost always been bestowed upon her for the holiness and purity of motherhood. The influences that the phenomenon of motherhood created in human life and psyche were anatomized by psychoanalysis founded by Sigmund Freud at the end of the 19th century and by analytical psychology founded by Carl Gustav Jung at the beginning of the 20th century; they put forward the theories and findings in this area, different from each other. Freud's approach to motherhood with his theories of Oedipus complex and castration complex produced worldwide sensational effects at that time. Jacques Lacan, a post-Freudian psychoanalyst, shapes this approach in a bit more acceptable frame with his theory of humanizing castration. On the other hand, Erich Fromm, another 20th century psychoanalyst, tries to confute the theory of Oedipus complex with his own theory about jealousy of fertility in man. Jung's approach, as different from all, is related to the potential power of mother dominant in psyche; he analyses how deeply mother archetype and mother complex influence and change

^(*) Dr.Öğr.Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: arzu.korucu@adu.edu.tr)

human psychology and life from the beginning to the end. The most important finding in our study is that almost all these theories have a common point: a healthy or unhealthy relation with mother sets ground for the crucial periods, the strong or weak aspects in personality and, more importantly, the experiences leaving inerasable marks on psyche.

Keywords: Motherhood, Sigmund Freud, Carl G. Jung, Jacques Lacan, Erich Fromm.

Makale Geliş Tarihi: 07.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 18.01.2019

I.Giriş

İnsanlık tarihi boyunca pek çok çelişkiyi ve ikili karşıtlığı bünyesinde barındıran annelik olgusu, anaerkil toplum düzeninin yerini ataerkil düzenin almasından sonra kadına getirilen kısıtlama ve ölçütlerle birlikte farklı tartışma alanları yaratan çok boyutlu bir kavram halini alır. Feminist yazar Adrienne Rich, kadın bedeninin “kirlili, bozuk, boşaltım ve kanama yeri, erkeklik için tehlikeli, ahlâki ve fiziksel bir kirlilik kaynağı, ‘şeytanın giriş kapısı’” olarak değerlendirildiğini, ancak bu beden bir anneye ait olduğunda bunların yerini “hayırlı, kutsal, saf, cinsiyetsiz ve besleyen” gibi olumlu özelliklerin aldığını belirtir; ancak bunun için çocuğa adını verecek resmi bir babanın bulunması gerekmektedir (1976, s. 13). İlginç olan, yalnızca feminist bakış açısıyla değil, psikanaliz ve analitik psikolojiye ait, yani Freudyen ve Jungiyen, perspektiflerle incelendiğinde de annelik olgusunun birbirinden farklı ve karşıt birtakım özelliklere sahip olduğunun görülmesidir. Bu çalışmada, annenin, insanın ruhsal alanında yarattığı derin etkileri inceleme ve kişisel bilinçdışındaki gizli hâkimiyetini açığa çıkarma konusunda, psikanaliz ve analitik psikoloji alanlarında yürütülen çalışmaların üstlendiği önemli rol ve bu konuda ileri sürülen çeşitli kuramlar incelenecektir.

II.Freudyen Bakış Açısıyla Annelik

Yaşam yolculuğunda insanın ilk durağı olan anne, tüm yaşamı boyunca da bireyin psikolojisinde silinmeyecek izler bırakır. Anne ve çocuk arasındaki ilişkinin psikolojik boyutları ve bilinçdışındaki uzantıları, bilimsel olarak ilk kez Sigmund Freud’un psikanalitik çalışmalarıyla derinlemesine sorgulanmış ve ortaya, ilk başta pek çok on dokuzuncu yüzyıl aydınınının bile kabul edemediği Oedipus ve iğdiş kompleksi kuramları çıkmıştır. Başlangıçta Freud’un travma kuramının bir parçası olarak ortaya çıkan Oedipus kompleksi, zamanla gölgede bıraktığı bu ilk kuramın aşılmasını sağlamıştır. Bu sansasyonel kuramını oldukça dogmatik biçimde ortaya koyan Freud’a göre, Oedipus kompleksinin başlangıç noktası çocuğun yenidoğan çağındadır; çünkü çocuğun ilk arzu nesnesi kendisini besleyen ve hayat veren annesidir; bu bağlamda bakan, besleyen ve haz veren rollerini aynı anda taşıyan anne, çocuğun ilk baştan çıkarıcısı kimliğini üstlenmiş olur. Çocuk fallus dönemine girdiğinde, fiziksel özellikler açısından kendisinden hayli üstün bir konumda olan babayı kendine rakip edinerek onun yerini almaya çalışır, hatta bunun için bilinçdışı bir biçimde babasını ortadan kaldırmayı

* Latin Hıristiyanlığının ilk büyük yazarı ve Kartacalı bir kilise papazı olan Tertullian, Havva Ana’nın günahı yüzünden insanlığın ölümle cezalandırıldığını ve bu nedenle kadınların Şeytanın giriş kapısı olduğunu söyler.

arzular. Öte yandan, çocuğun bu rekabetçi tavrını ve babadan kıskanarak kendisini sahiplenmesine yönelik davranışlarını engellemeye çalışan anne, bu amaçla bir dizi yasak ve tehdit getirir; ancak bunların içinde en güçlü ve travmatik olanı, hiç şüphesiz, bu durumun devam etmesi halinde babanın çocuğu iğdiş edeceği tehditidir. Çocuk tarafından ciddiye alındığı takdirde çoğunlukla işe yarayan bu tehdit, iğdiş edilmekten korkan çocuğun, annesini bir arzu nesnesi olarak algılamaktan vazgeçmesini sağlar; ancak öte yandan çocukluk çağının en sarsıcı travması olan iğdiş kompleksini de tetikler. Freud, iğdiş kompleksinin oğlan çocuklarında Oedipus kompleksinin bitişiyle, kız çocuklarında ise Oedipus kompleksinin başlangıcıyla sonuçlandığını belirtir (Korucu, 2011, ss. 29-30). İğdiş kompleksinin iki cins üzerindeki etkilerinin farklı olması doğaldır; çünkü oğlan çocuğunun anneye olan saplantısının bastırılması, çocuğun içindeki dişil eğilimleri ve babaya duyulan nefreti arttırırken, sonraki yaşamında kadınlarla ilişki kurma bozukluklarına ve hatta eşcinsel tercihlere yol açar. Kız çocuğunda, iğdiş kompleksinin yol açtığı baba gibi fallus sahibi olma arzusu, zamanla yerini kendisini eksik doğuran anneye düşman olma durumuna ve babasından bir çocuk sahibi olma arzusuna bırakır. Kız çocuğunda görülen Oedipus kompleksi, bazen Elektra kompleksi olarak da adlandırılır, yetişkinlik döneminde ya babaya benzeyen biriyle evlenip ona sınırsız itaat etmeyle, ya erkeklere özgü bir yaşam tarzı benimsemeyle ya da oğlan çocuğunda olduğu gibi eşcinsel bir tercih belirlemeyle sonuçlanır. Freud, iğdiş kompleksinin Oedipus trajedisinde de vurgulandığını savunur: “*Oedipus söylencesinde iğdiş motifi de eksik değildir; çünkü işlediği suç ortaya çıktıktan sonra Kral Oedipus’un gözlerini kör ederek kendini cezalandırması, düşlerden öğrendiğimize göre, iğdiş yerini tutan simgesel bir eylemdir*” (1996, s. 137).

Freud sonrası psikanaliz uzmanlarından Jacques Lacan, iğdiş kompleksinin çocuktan ziyade anne tarafından yaşantılandığını savunur. Buna göre, anne kendi eksikliğinden ötürü bilinçdışı bir biçimde çocuğunu kendi fallusu olarak görür. Ancak anneye doğrudan yaşadığı bu mutluluğu yasaklamak adına çocuk, babanın yasası olan kültürün* yasası tarafından anneden koparılır, yani bir anlamda iğdiş edilir:

‘İnsanlaştırıcı Kastrasyon’ anneden, annenin kendi penis eksikliği ve imrenmesi nedeniyle kendi fallusu gibi yaşantılandığı yavrusunun kültür adına kastre edilmesidir. Ve çocuk bir fallus olarak kastre edilir, yani eksiksizlik, “narsistik omnipotens” (kâdir-i mutlak), annenin eksikliği olan şey olarak kastre edilir aslında (Tura, 2005, s. 65).

Lacan’a göre, anne karnında tüm ihtiyaçları tam olarak ve doğrudan karşılanan cenin, tüm gerilimlerden uzakta mutlak bir mutluluk içindedir; ancak hareketsiz ve eksiksiz olan bu mutlak mutluluk kültürün düşmanıdır, çünkü dış dünyadan gelen tüm uyarım ve gerginliklerin yok olduğu ölüm haliyle birebir benzerlik gösterir. Bu şekilde, dinamik gücünü anneye ait Eros’a borçlu olan kültürel düzen, koyduğu sembolik ensest yasağıyla çocuğun anneye doğrudan birlikteliğini yasaklarken, aslında anne rahmine geri dönüşle aynı anlama gelen ölümü yasaklar; üstelik çocuğun kültürel bir özne haline gelebilmesi

* Lacan’a göre tüm kültürler temel teşkil eden kültür.

için anneye yaşadığı bu dolaysız ve mutlak hazzın engellenmesi gerekir (Tura, 2005, s. 65).

III.Erich Fromm'un Bakış Açısıyla Oedipus Kompleksi

Diğer bir Freud sonrası psikanaliz uzmanı Erich Fromm'un, Oedipus kompleksinin ismini borçlu olduğu *Kral Oedipus* trajedisini değerlendirirken kullandığı bakış açısı, Freud'unkinden oldukça farklıdır. Ona göre, eser, Oedipus'un annesine beslediği enest arzuları ifade etmekten çok, oğlan çocuğunun, ataerkil toplum yapısındaki hâkim unsur olan mutlakiyetçi baba otoritesine başkaldırısıdır. Anneye duyulan herhangi bir enest arzu söz konusu değildir; çünkü Oedipus, annesi İokaste ile sadece taht ile birlikte verildiği için evlenmiştir, üstelik eserde anneye oğul arasında en küçük bir hoşlanma ya da cinsel arzu belirtisine rastlanmaz. Oedipus'un babasını ortadan kaldırarak annesiyle evlenmesi ve babanın yerini alması, oğulun baba otoritesini etkisiz kılıp üstünlük kazanmasının sembolüdür. Fromm, Johann Bachofen'in *Das Mutterrecht* adlı eserinde belirttiği fikirlerden de destek alır. Nitekim Bachofen, Oedipus'un ataerkil ve anaerkil düzenlerin arasında kalmış biri olduğunu savunur; babasını tanımadan annesini tanınması başlangıçta anaerkil bir toplum düzeninin hâkim olduğunun, sonradan babasını tanınması ise, anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişin göstergesidir. Fromm, iğdiş kompleksi kuramında yer alan kadınlardaki fallus yoksunluğu/kıskançlığı varsayımına da farklı yaklaşır:

Ama bence bu tür bir kıskançlıktan, yani erkeklerin toplumda egemen bir duruma gelmelerinden daha da önce, erkeklerde belirgin bir "doğurganlık kıskançlığı" hüküm sürmekteydi. (...) Erkek, annesini yenebilmek için, yaratabilme gücüne sahip olduğunu göstermek zorundadır. Bedeni ile böyle bir yaratma gücüne sahip olmadığı için de, başka bir yöntemle başvurması gerekmektedir. Çözüm yolu ise ortadadır. Erkek; ağzı, sözü ve düşüncesi ile egemen olacaktır (1997, s. 295).

Bu bağlamda, kadınların doğurganlık özelliğine yaratıcılıkla yerdeş bir olgu gözüyle bakılması, sahip olduğu doğal yaratıcılık gücünden ötürü kadını üstün bir konuma yerleştirirken, erkeğe kısırlık özelliğinin yüklenmesine neden olur; çünkü kadınların doğurganlığı bereketin sembolüdür ve erkeğin rolü sadece döllemeyle sınırlıdır.

Kadının bu üstünlük sağlayan doğurganlık özelliği, çeşitli yaratılış mitlerindeki yaratıcı unsurun dışıl bir kimlik yüklenmesine neden olur. Nitekim birçoğunda başlangıçta sadece Toprak Anne/Ana Tanrıça ve yaradılıştan önceki kaos vardır, bunlara bazen Yunan mitolojisindeki Eros gibi birleştirici bir unsur da eşlik edebilir; Yunan mitolojisinde Gaia, Mısır mitolojisinde Mut ve Babil mitolojisinde Tiamat, evrendeki tüm varlıkların ortaya çıkmasına neden olan Toprak Anne/Ana Tanrıça motifinin en belirgin örnekleridir. Bu motifin en çarpıcı özelliklerinden biri de, başlangıçta var olan ve anaerkil toplum sisteminin temellendiği bir ana tanrıça kültürünün varlığına delalet etmesidir. Ancak bu farklı mitolojilerde yer alan erkek tanrıların, daha sonra bir şekilde bu ilksel ana tanrıçaya hükmetmeleri ya da onu ortadan kaldırmaları, sözcümlü Gaia'nın, kendi yarattığı Uranos/Gökyüzü Baba tarafından çocuklarını yeryüzüne çıkartmayıp içinde saklaması yönünde baskı altına alınması, ya da Tiamat'ın erkek tanrıların

çıkarttıkları isyan sonucunda Marduk tarafından öldürülmesi, tesadüf olmasa gerek. Fromm'a göre, özellikle Marduk'la Tiamat arasındaki savaş, hem kadınla erkeğin, hem de anaerkil ve ataerkil düzenlerin galibiyet mücadelesinin sembolüdür; sonunda Marduk'un kazandığı zafer, erkek egemenliğini, ataerkil düzenin başlangıcını ve kadın doğurganlığının gözden düşüşünü sembolize eder (1997, ss. 295-96). Fromm, bu iddialarının bir kısmını, çoktanrılı Yunan dininden önce bir ana tanrıça dininin ve bu dine ait kadın kahramanların var olduğunu ispatlayan Johann Jacob Bachofen'in bulguları üzerinde temellendirir. Bachofen, *Das Mutterrecht*'te insanlık tarihinin başında kan bağıının anneye dayandırıldığını ve soyunun anne tarafından belirlendiğini iddia eder; böylece o çağlarda anne, ailede ve toplumda otoriter ve belirleyici bir rol oynar. Ancak sonraki dönemlerde erkekler kadınları yenip egemenlikleri altına alırlar ve ataerkil bir toplum düzeni kurarlar, artık ana tanrıçanın yerinde bir erkek tanrı vardır (Fromm, 1997, s. 262). Kadın ile erkek arasındaki ayırım, toplumsal ve ahlâkî değerleri etkileyerek, ataerkil ve anaerkil düzenler arasında büyük bir fark yaratırken, her iki toplum düzeninin de kendine has kültürler geliştirmesine meydan verir. Anaerkil kültürün esasını kan bağı, toprak bağı ve doğaya teslimiyet oluştururken, ataerkil kültürde hâkim olan kanuna saygı, akılcılık ve doğaya egemen olma eğilimleridir. Anaerkil sistemde anneden doğdukları için tüm insanlar eşittir, toprak tüm annelerin annesidir ve insan yaşamından daha önemli ve onurlu bir şey yoktur; oysa ataerkil sistemde eşitlik ilkesi yerini temelinde itaatın yattığı hiyerarşik düzene bırakır. Bachofen iki toplumsal düzeni şöyle kıyaslar:

Eğer babalık prensibinin temelinde sınırlı olmak yatmaktaysa, annelik prensibinin temelinde de genel olmak yatmaktadır. (...) Doğurgan olan annelik, insanların kardeşliğini ifade etmektedir. Fakat baba kavramının gelişmesiyle, bu kardeşlik ortadan kalkmıştır. Bundan dolayı ataerkil aileler, kapalı birer birimdirler. Fakat anaerkil aileler, gelişmelerinin temelinde olan kendine özgü bir açıklığa ve genelliğe sahip bulunurlar. (...) Anaerkil toplumlarda sıkça rastlayacağımız genel özgürlük ve eşitlik kavramları, bu nedene dayanmaktadır. (...) İnsanların içsel huzura sahip olmaları ve barışçıl bir mizaç göstermeleri de, yine aynı nedenden kaynaklanmaktadır. (...) Eski Mısır resimlerinde de görebileceğimiz gibi, anaerkil toplumlarda, huzur veren bir insancılık sezilenabilir (1926, ss. 15-16).

Bachofen'in bulguları, Lewis Morgan'ın geliştirdiği bir kuramla desteklenmiştir. Bu kurama göre, eski kök aile olgusu üzerine kurulacak ve temelini eşitlik, kardeşlik ve özgürlük ilkelerinin oluşturacağı gelişmiş bir uygarlık ortaya çıkacaktır. Ancak birçok antropolog her iki bilim adamının da kuramlarını reddetmiştir. Fromm'a göre, anaerkil düzenle ilgili bu kuramlara yapılan ağır eleştirilerin nedeni, ataerkil düzenin bir parçası olacak kadar bu düzeni benimseyen eleştirilenlerin, anaerkil düzenin kendilerine aykırı gelen unsurlarına tahammülsüzlüğüdür (1997, s. 267).

IV. Jungiye Yaklaşımın Annelik Olgusunun Ruhsal Boyutları

Fromm ve Bachofen'den başka, Oedipus kompleksine farklı yaklaşımlar getiren bir diğer bilim adamı da, Freud'la bir süre birlikte psikanalitik çalışmalar yaptıktan sonra fikir ayrılığına düşerek kendi kuramlarını oluşturan, analitik psikolojinin kurucusu Carl Gustav Jung'tur. Ona göre Oedipus kompleksi, oğlan çocuğunun annesine duyduğu cinsel ilgiyi engellemek için babanın koyduğu bir yasaklamadan doğmaz, aksine enest yasağının bir uzantısıdır. Dahası Jung, Oedipus kompleksinin evrensel bir geçerliliğinin olmadığını savunur; çünkü oğlan çocuğunun anneye olan bağlılığı, cinsel bir ilgiden değil, annenin kendisine gösterdiği sevgi ve şefkatten kaynaklanır (Stevens, 1999, s. 27). Dogmatizmin sınırlamalarının dışına çıkamayan Freud'dan farklı olarak, ruhsal unsurların ağır bastığı bir yaşam süren ve ruhsal alanlarda olup biten olayların dogmatik kuramların boyunduruğuna sıkıştırılmayacak kadar derin anlamlar taşıdığını düşünen Jung'a göre anne, sadece çocuğun taşıyıcısı ve Oedipus kompleksinin ortaya çıkışındaki başlıca etkenlerden biri olmanın çok daha ötesinde yer alan gizemli bir olgudur. Anne imgesinin, yaşamın farklı evrelerinde üstlendiği türlü kimliklerle insanın, özellikle erkeğin psikesini sonuna kadar şekillendirmeye kâdir bir yapısı vardır: başlangıçta dünyaya gelme nedenlerinden biri olarak kişinin gerçek annesi, yetişkinlikte anne imgesinin yansıtıldığı arkadaş, sevgili ya da eş ve imgenin evrensel tezahürü olup ölümünden sonra insanı bağrına basan Toprak Ana (Korucu, 2011, s. 13). Doğum-hayat-ölüm üçlüsünü bünyesinde barındırır anne olgusu, çünkü doğumu da, hayatı da sağlayan odur; nihayetinde dünyaya getirdiği canlının, ana rahmine düştüğü andan itibaren ölümlülüğünün de kesinleştiği düşünüldüğünde, anne olgusunun ölümü, yani can alan özelliğini de içeren yapısı net bir biçimde ortaya çıkar. Nitekim Freud da farklı mitolojilerde yer alan birçok önemli Ana Tanrıça figürünün aynı anda can alan ve can veren bir özelliğe sahip olduğunu belirtir (1995, s. 127). Jung'un kolektif bilinçdışının* malzemeleri olarak tanımladığı arketiplerin çift yönlü doğası gereği, anne imgesini taşıyan anne arketipi de bu iki karşıt özelliği bünyesinde barındırır. Bilinçdışında gerçekleşen en öncelikli arketip olarak anne arketipi, çocuğun doğuştan baba arketipiyle birlikte getirdiği bir arketiptir ve gerçek annenin özellikleriyle sürekli bir etkileşime geçerek, çocuk psikesinde anneye ait kompleksi oluşturur; ilginç olan, bebeğin de annedeki çocuk arketipini harekete geçirmesidir. Bu bağlamda, gerçek annenin taşıdığı özellikler, anne kompleksinin içeriğini ve niteliğini belirlediği için çocuğun ruhsal gelişiminde çok önemli bir rol oynar (Stevens, 1999, s. 75). Bunun yanı sıra Jung, anne arketipinin Çin *yin*'ine** karşılık geldiğini ve çocuğun psikesindeki en dolaysız arketip

* Jung'un ürettiği bir terim olan kolektif bilinçdışı, başlangıçtan itibaren insanlığın süregelen ortak deneyimlerinin toplandığı ve kişisel bilinçdışından daha derinde yer alan ruh katmanını ifade eder; ırk, din ve kültür farkı gözetmeksizin insanların belli durumlara karşı verdiği ortak tepkileri ve evrensel karşıtlıkları içerir. Kolektif bilinçdışının malzemeleri olan arketiplerse, insanlığa mal olmuş evrensel ve ilksel olma özelliğine sahip imge ve motiflerdir; bilgi için bkz. Carl Gustav Jung, *Two Essays on Analytical Psychology -The Collected Works* Vol. 7, Ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, Pantheon Boks, New York, 1953, s. 64-65.

** Yin, Taocu felsefede karanlık, soğuk, nemli ve dişil ilkenin temsilcisidir.

olduğunu savunur (1970, s. 65). Anthony Stevens bunun nedenini, anne sevgisinin baba sevgisinden daha koşulsuz olmasına bağlar:

... babanın sevgisi koşulludur. (...) Öte yandan anne sevgisi büyük ölçüde koşulsuzdur (genelde çocuğunun var olması bir anne için yeterlidir). Bu ayırım mitlerde, dinlerde ve peri masallarında betimlenen anne ve baba arketipleri arasındaki fenomenolojik farklılıklara uygun düşer. Anne arketipi doğurganlık Tanrıçası, Tabiat Ana, Yaşam Rahmi gibi evrensel ifadelerle bürünürken, baba arketipi Hükümdar, Ata, Kral ve Yasa Koyucu şeklinde şahıslandırılır. Anne genelde Eros'a, aşk ilkelerine, içtenlik ve rabıtaya haizken, baba mantık ilkelerinin, hüküm ve muhakemenin ve Logos'un canlı bir tezahürüdür (1999, s. 71).

Baba sevgisini anne sevgisinden ayırt etmeye başlaması, çocuğun bilincinin aydınlanmaya başlamasının ve dolayısıyla bireyleşme sürecine girişinin göstergesidir. Nitekim Yunan mitolojisinde Gaia (Toprak Ana) ve Uranos (Gökyüzü Baba) öyle güçlü bir birleşme yaşarlar ki, ne birbirlerinden ayrılabilirler ne de Uranos doğan çocukların yeryüzüne çıkmasına izin verir. Ancak sonunda çocukların en küçüğü olan Kronos, bir orakla iğdiş ettiği babasını sonsuza kadar annesinden ayırır ve özgürlüğüne kavuşarak aydınlık yeryüzüne çıkar (Grimal, 1997, s. 407). Çocuğun temsilcisi olan Kronos'un, yeryüzünün aydınlığına çıkışı, bilincin aydınlanmaya başlamasının sembolüdür. Jung'a göre, bilincin varolma şartlarından birisi karşıtların ayırt edilmesidir; bu durumda bilinç "ana kucağından, yani bilinçdışının ilksıcaklığından ve ilkkaranlığından sonsuz bir mücadeleyle kurtulan baba ilkesi, Logos'a tekabül eder (2003, s. 34). Baba sadece, çocuğu dış dünyanın tehlikelerine karşı koruyan bir kalkan gibi hareket edip oğluna bir persona*** modeli vazifesi görürken, anne onu psikesinin derin karanlıklarında yatan tehlikelere karşı korur (Jung, 1953, s. 195). Bu noktada, anne olgusunun bilinçdışıyla yakından ilişkili olduğunu anlamak zor olmasa gerek; çünkü Jung, bilinçdışının derinliklerinden "Anneler âlemi" diye bahseder (1966, s. 103). Bilincin aydınlanmaya başlamasından önce, çocuğun bilinçdışı bir özdeşleşme ve ortaklık yaşadığı kişisel anne, aynı zamanda anne arketipinin ilk taşıyıcısıdır; ancak bilincin uyanması bu özdeşleşmenin sonunu getirir, çünkü bilinç, annenin temsilciliğini yaptığı bilinçdışıyla zıtlasmaya başlar. Aslında, kişisel annenin sahip olduğu karakter özellikleri kadar, anneye yansıtılan ve ona mitolojik ve tanrısal bir kimlik kazandıran anne arketipinin fantastik özellikleri de çocuk psikesinde travmatik olduğu söylenebilecek derin etkiler yaratır:

Deneyimlerim bana, özellikle de çocuk nevrozlarında ya da etiyolojik olarak erken çocukluk evresine dek uzanan nevrozlarda, rahatsızlığın oluşumunda annenin daima aktif bir rol oynadığını gösterdi. Fakat her halükarda çocuğun içgüdüleri bozulmuş; yabancı, genellikle korku uyandıran unsurlar olarak anne ile çocuğun arasına giren arketipler oluşmuştur. Örneğin, aşırı evhamlı bir annenin çocuklarının, düzenli

*** Persona, bireyin dış dünyaya uyum sağlayabilmek için takındığı tavra Jung'un verdiği isimdir

olarak rüyalarında annelerini kötü bir hayvan ya da bir cadı olarak görmeleri, çocuk ruhunda bir bölünmeye, böylelikle de nevroz olasılığına yol açar (Jung, 2003, s. 24).

Bilincin aydınlanmasını, genellikle yetişkinlik döneminde başlayan bireyselleşme süreci takip eder. Bu sürecin tamamlanıp, bireyin kişilik bütünleşmesini sağlayabilmesi için anneden kopması, yani bilincin tamamıyla bilinçdışına hâkim olması gerekir. Bu bağlamda Jung, evrensel kahraman mitlerinde tekrarlanan bir motif olan canavar/ejderha ile savaşı, gençlik beninin anneden kurtuluşu olarak yorumlar (Stevens, 1999, s. 27). Bu çok yaygın mitolojik motifte, genellikle kahraman, ana babasından ve evinden ayrılarak, ülkesini ya da halkını tehdit eden canavarı/ejderhayı öldürmek üzere uzun bir yolculuğa çıkar. Başından geçen pek çok maceradan sonra, canavarla yaptığı savaşta –bu savaş oldukça zorludur, çünkü bazı mitlerde canavarın yuttuğu kahraman, yarattığın karnını yarararak dışarı çıkmak zorunda kalır– onu yok ederek ülkesine ve ailesine geri döner. Son olarak, zaferine karşılık kahramana ödül olarak ya güzel bir prensesle evlilik ya da bir krallık bahşedilir. Stevens, canavarı alt etme başarısızlığının anneden bağımsızlaşma eksikliğine delalet ettiğini ve kahramanın yaşadığı evrelerin her birinin, bireyselleşme sürecinin bir gerekliliğine karşılık geldiğini savunur:

Nitekim gerçekte; bir erkek çocuk hayat macerasına atılmak için yuvasına, ebeveynlerine ve soyuna ait bağlardan kopmalıdır. O, ilk adımı atmanın (...) getirdiği zorlu deneyimler karşısında hayatta kalabilmeli ve dünyada kendine bir yer edinebilmelidir (krallık). Tüm bunları başarabilmek ve gelini hak edebilmek için halen bilinçdışında etkin olan anne kompleksinin gücünü alt etmelidir (ejderhayla savaş). Bu, anneden ikinci kez doğmayı, psişik göbek bağının kesin olarak ayrılmasını gerektirir. (Kahramanın canavara karşı zafer kazanabilmesinin yolu, genelde kendisini yutan canavarın karnına bir nevi otomatik sezaryen uygulayarak, onu kesip dışarı çıkmasından geçer. Sonuç olarak, o annesinin oğlu olarak ölür ve krallığa layık bir insan olarak tekrar dünyaya gelir (1999, ss. 76-77).

Jung, bireysel psike açısından, canavarın karnına girme olayını, bilincin bilinçaltına dalmasıyla ya da rahme geri dönüşle eş tutar. Bu geri dönüş, tamamen olumsuz anlam taşıyan bir geri çekilme değil, aslında olumlu açıdan değerlendirilmesi gereken bir olaydır. Çünkü “Jung’a göre bilinçaltı sadece ölümün ağzı değildir; aynı zamanda yaşamın kökeninde bulunan tüm besleyici ve yaratıcı enerjileri de içerir. Bunlarla ilişkiye geçildiğinde, canlandırılırlar ve bilincin kullanımına geçirilirler, yeniden doğarlar” (Korucu, 2011, s. 111). Bu bağlamda anne, yeniden doğuş olayının gerçekleştiği yerdir ve kahraman, bir bakıma, yeniden doğuşa bir hazırlık olarak annenin içine kapatılmalıdır; Mısır mitolojisinde her akşam güneşi yutup, her sabah yeniden doğduğuna inanılan tanrıça Mut, annenin yeniden doğuş yeri olma işlevine verilebilecek çarpıcı bir örnektir. Simyacılar, rahme düşmeyi ve yeniden doğuşun sembolü olarak sonsuz kere tekrarlanan güneşin doğuşu ve batışını yine bir ejderha olan *ouroboros* ile sembolize ederler (Jacobi, 1999, ss. 183-184). Bireyselleşme sürecinin ilk evrelerinden biri olan anneden ayrılma, aynı zamanda erkek çocuğunun erginlik döneminde erkeklığe adım atabilmesi için bir zorunluluk teşkil eder. Kız çocuklarında

kadınlığa geçiş bu kadar zor değildir, çünkü erkek çocukları gibi annelerinin özdeşleştikleri dünyasından babanın ait olduğu dünyaya kökten bir geçiş yapmaları gerekmez. Ayrıca, anne imgesi kız ve erkek çocukları üzerinde farklı etkiler yaratır; kız çocuğu için anne, cinsiyetlerinin aynı olmasından kaynaklanan bilinçli bir yaşamın örneği, erkek çocuğu için karanlık bilinçdışının gizemli imgeleriyle dolu, tam olarak tanıyamadığı bir varlıktır. Bu fark, iki cinsin psikesinde oluşan anne kompleksinin de farklı tezahürlerine yol açar. Jung'a göre, erkek çocuğunun anneyi idealleştirme eğilimi, annenin temsilcisi olduğu bilinçdışından ve onun kaçınılmaz etkisinden korunma isteğinden kaynaklanır, çünkü *"insan korktuğu şeyi savuşturmak istediğinde idealize eder"* (2003, s. 41). Bu yüzden, erkek çocuğundaki anne kompleksinin hep uç noktalarda yer alan tipik etkilerinden biri olan eşcinsellikte, heteroseksüel unsur bilinçdışında anneye bağlanırken, Don Juanizm'de annenin bilinçdışı olarak her kadında aranması söz konusudur. Bazen de anne kompleksi, yapay bir cinselleşmenin eril içgüdüleri zedelemesi sonucu iktidarsızlığa yol açar; ancak hepten olumsuz etkileri olduğunu da söyleyemeyiz:

"Anne kompleksi" psikopatolojik bir kavram olduğu için, daima incinme ve hastalık kavramlarıyla ilgilidir. Fakat (...) olumlu etkilerinden de söz edebiliriz: oğulda eşcinselliğin yanı sıra ya da yerine, Eros'un farklılaşması görülür örneğin (Platon'un şöleninde bu tür imalar vardır); ayrıca feminen bir unsurun kesinlikle zarar vermediği gelişmiş bir estetik ve zevk, dişi eşduyum yeteneğiyle genellikle mükemmel bir düzeye çıkan öğretici kapasitesi, son derece olumlu anlamda muhafazakâr olup geçmişin tüm değerlerini sadakatle koruyan bir tarih bilinci, erkek ruhları arasında şaşırtıcı zariflikte bağlar kurulmasını sağlayan, hatta cinsiyetler arasındaki dostluğu imkânsızlığın lanetinden kurtaran bir dostluk anlayışı, ecclesia spiritualis'i (ruhsal birlik) gerçekliğin ta kendisi yapan zengin bir din duygusu ve nihayet, vahiy için son derece elverişli bir kap olan ruhsal bir açıklık biçiminde tezahür edebilir (Jung, 2003, s. 26).

Öte yandan, kız çocuğunda bu kadar karmaşık bir yapı göstermeyen anne kompleksi, ya psikedeki dişi içgüdüleri aşırı derecede güçlendirir ve kişilik gelişiminde bozukluklara yol açar, ya da bütünüyle yok edene kadar zayıflatarak içgüdülerin anneye yansıtılmasına neden olur. Bazen de tüm içgüdüler anneyi reddetmek üzerine odaklanır; bu durumda anneye karşı aşırı derecede direnç gösteren kız, kendine ait bir yaşam kuramadığı gibi, menstrüasyon sıkıntıları, hamile kalamamak, hamilelikte kusma, kanama ve erken doğum gibi sorunlarla uğraşır durur. Bu durumun olumlu sonucu ise, annenin giremeyeceği bir alan yaratmak ve annenin gücünü entelektüel bir üstünlükle aşmak üzere aklın kendiliğinden gelişim göstermesidir (Jung, 2003, s. 30).

V.Sonuç

Tüm bu bilgiler ışığında bakıldığında, annelik kavramına farklı bakış açıları getiren Freud, Lacan, Fromm gibi çeşitli psikanalistlerin ve Jung gibi önemli bir analitik psikoloji uzmanına ait farklı görüşlerin nihai bir noktada kesiştiği görülebilir. Doğum süreciyle birlikte anneye kurulan güçlü bağ ve ortaklığın seyri, ya da bu bağın sağlıklı

bir şekilde kurulamaması, insanın yaşamındaki dönüm noktalarını ve daha da önemlisi ruhsal alanda travma oluşturan deneyimlerinin temelini hazırlar. Yaşam alan ve yaşam veren özellikleri başta olmak üzere birçok ikili karşıtlığı bünyesinde barındıran anne olgusu, hem kişisel bilinçdışında kapladığı önemli yer sayesinde, hem de kolektif bilinçdışının derinliklerinde kurduğu gizemli iktidarla, çeşitli imge ve semboller aracılığıyla, insan doğasını şekillendirmeye, seçimlerini belirlemeye ve yaşamını yönetmeye kâdir, karanlık, gizemli ve kutsal bir güçtür. Bu güce karşı durmak imkânsızdır; çünkü karşı gelinemez kudretini, bilinçdışının bilinmeyen derinliklerinden, Jung'un deyişiyle "Anneler âlemi"nden alır. Kişisel bütünleşmesini sağlayabilmek için bireyleşme yolculuğuna çıkacak olan kişinin, önce annesinden ya da onun yerini tutan anne figüründen kopup bağımsızlığını kazanması gerekir; ancak hemen hemen bütün medeniyetlerde yaşamın son durağının, insanın ilk başlangıç yeri olan "toprak ana" olması, annelik olgusunun ne kadar geniş kapsamlı ve güçlü bir yapıya sahip olduğunu gösteren hayli düşündürücü bir detaydır. Yaşamımızın başlangıcını ve kendisini olduğu kadar, sonluluğunu da belirleyen bu gizemli ve vazgeçilmez varlık için son sözü yine Jung'a bırakmak gerek:

Yetişkinlerin en dokunaklı, en unutulmaz anılarından biri, her tür oluşum ve değişimin gizemli kaynağı, eve dönüşün, her tür başlangıç ve sonun sessiz temeli olan anne sevgisidir. Doğa kadar tanıdık ve yabancı, sevgi ve şefkat dolu, yazgı kadar acımasızdır, şevkle, bıkmadan usanmadan yaşam verir, acıların anasıdır, ölünün ardından kapanan karanlık, yanıtız kapıdır (2003, ss. 30-31).

Kaynaklar

- Bachofen, J. (1926). *Das Mutterrecht*, red. Manfred Schroeter, C.G. Beck'sche Verlagsbuchhadlung, München.
- Freud, S. (1995). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, çev. Kâmuran Şipal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (1996). *Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış*, çev. Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Fromm, E. (1997). *Rüyalar Masallar Mitoslar*, çev. Aydın Arıtan, Kaan Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Jacobi, J. (1999). *Complex/Archetype/Symbol in the Psychology of C. G. Jung*. Routledge, London.
- Jung, C. G. (1953). *Two Essays on Analytical Psychology -The Collected Works Vol. 7*, Ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, Pantheon Boks, New York.
- . (1966). *The Spirit in Man, Art and Literature -The Collected Works Vol. 15*, Ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, Pantheon Boks, New York.

- . (1970). *Civilization in Transition -The Collected Works* Vol. 10, Ed. H. Read, M. Fordham, G. Adler, Pantheon Boks, New York.
- . (2003). *Dört Arketip*, çev. Zehra A. Yılmaz, Metis Yayınları, İstanbul.
- Korucu, A. (2011). *Psikanaliz ve Analitik Psikolojinin Kesiştiği Yer: Sonsuz Döngüde Ruhsal Gezintiler*, Bozkır Yayınevi, Manisa.
- Rich, A. (1976). *Of Woman Born*, W. W. Norton, New York.
- Stevens, A. (1999). *Jung*, çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Tura, S. M. (2005). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, Kanat Kitap, İstanbul.